

IQTISODIY O'SISH OMILLARI: NAZARIYA VA AMALIY TENDENSIYALAR

Z.B. Jumayeva

Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi.

A.R. Toshova

Osiyo xalqaro universiteti talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15512226>

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqtisodiy o'sish tushunchasi, uning o'lchov usullari va asosiy omillari tahlil qilinadi. Iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar, xususan, kapital, mehnat resurslari, texnologik rivojlanish, ta'lim sifati, institutsional muhit va investitsiyalar asosida ilmiy-nazariy yondashuvlar orqali yoritilgan. Maqolada jahon va O'zbekiston misolida statistik ma'lumotlar tahlil qilinib, iqtisodiy o'sishni jadallashtirish bo'yicha xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy o'sish, omillar, kapital, mehnat, texnologiya, yalpi ichki mahsulot (YaIM), institutsiyalar, investitsiyalar.

Iqtisodiy o'sish har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi va aholi farovonligi uchun muhim ko'rsatkichlardan biridir. U yalpi ichki mahsulot (YaIM) yoki yalpi milliy mahsulot (YaMM) hajmining o'sishi orqali o'lchanadi. Iqtisodiy o'sishga turli omillar ta'sir ko'rsatadi, ular orasida resurslar, texnologiyalar, siyosiy muhit va xalqaro integratsiya darajasi alohida o'rin tutadi.

Iqtisodiy o'sishga oid ilmiy nazariyalar quyidagilarga bo'linadi:

Klassik nazariya: ishlab chiqarish omillari va bozor erkinligi asosiy o'rin tutadi. Klassik iqtisodiy nazariya XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida shakllangan bo'lib, iqtisodiy o'sish va resurslardan samarali foydalanish masalalariga ilk bor ilmiy yondashuv bilan yondashgan nazariy maktabdir. Bu yo'nalishning asoschisi sifatida Shotlandiyalik olim Adam Smit tan olinadi. Uning 1776 yilda nashr etilgan "Xalqlarning boyligi tabiati va sabablari haqida tadqiqot" ("The Wealth of Nations") nomli asari klassik iqtisodiyotning poydevorini yaratgan.

Adam Smitning asosiy g'oyasi shundan iborat ediki, har bir inson o'z shaxsiy manfaatini ko'zlagan holda harakat qilsa, u bevosita bo'lmasa-da, jamiyat manfaati uchun xizmat qiladi.

Bu jarayon "ko'rinmas qo'l" tamoyili bilan izohlanadi, ya'ni bozor mexanizmi o'z-o'zini tartibga soladi va davlat aralashuvisiz ham iqtisodiyot samarali ishlaydi.

Smit iqtisodiy o'sishning asosiy manbai sifatida ishlab chiqarish omillari — yer, mehnat va kapitalni belgilaydi.

U ishlab chiqarish jarayonida mehnat taqsimoti va ixtisoslashuvning o'zni va ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Masalan, uning mashhur igna fabrikasi misolida bir kishining barcha jarayonlarni o'zi bajarishi kam mahsulot ishlab chiqarishga olib kelishini, ixtisoslashuv orqali esa ishlab chiqarish samaradorligi keskin ortishini asoslab beradi.

Shu tariqa Smit ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, bozor erkinligini ta'minlash va davlat aralashuvini cheklash orqali iqtisodiy o'sishga erishish mumkinligini ilgari suradi.

David Rikardo esa klassik nazariyani yanada rivojlantirib, iqtisodiy o'sishda resurslardan foydalanish, ularning taqsimoti va xalqaro savdoning roliga alohida e'tibor qaratgan. 1817 yilda nashr etilgan "Siyosiy iqtisodiyot va soliqqa tortish tamoyillari haqida" nomli asarida u "komparativ ustunlik" nazariyasini ishlab chiqdi. Ushbu nazariyaga ko'ra, har bir davlat o'zida nisbatan samaraliroq ishlab chiqariladigan tovarlarga ixtisoslashishi orqali xalqaro savdodan maksimal foyda olishi mumkin. Rikardoning bu g'oyasi global iqtisodiy munosabatlarda ixtisoslashuv va savdo aloqalarining iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sirini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Shuningdek, Rikardo yer rentasi nazariyasini ham ilgari surdi. Uning fikricha, yer cheklangan resurs bo'lgani uchun uning unumdorligiga qarab yer egalariga qo'shimcha daromad — ya'ni renta — yuzaga keladi. Bu renta yer sifati va joylashuviga bog'liq bo'lib, ishlab chiqarish samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. U shuningdek, mehnat qiymati nazariyasini taklif qilgan bo'lib, mahsulotning qiymati uni ishlab chiqarishga sarflangan mehnat miqdori bilan belgilanadi deb hisoblagan.

Neoklassik nazariya: texnologik taraqqiyot uzoq muddatli o'sishning asosiy drayveri sifatida ko'riladi.

Endogen o'sish nazariyasi : ta'lim, ilm-fan va innovatsiyalarning o'zni ta'kidlanadi.

Kapital qo'yilmalar ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda yuqori daromadli davlatlarda investitsiyalar YaIMning o'rtacha 21,7% ni tashkil qilgan.

Ishchi kuchi soni va sifati iqtisodiy samaradorlikka bevosita ta'sir qiladi. O'zbekistonda 2024 yil holatiga ko'ra mehnatga layoqatli aholining 52% dan ortig'i band bo'lgan (Davlat statistika qo'mitasi).

Texnologik yangiliklar ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Misol uchun, AQShda 2023 yilda innovatsiyalarga sarflangan xarajatlar YaIMning 3,5% ini tashkil etdi (OECD).

Huquqiy tizim, korrupsiyaga qarshi kurash va xususiy mulk himoyasi kabi institutlar barqaror iqtisodiy o'sish uchun zamin yaratadi.

Inson kapitaliga sarmoya – uzoq muddatli o'sishning kafolatidir. O'zbekiston 2023 yilda YaIMning 5,7% ini ta'limga yo'naltirgan.

Ko'rsatkich	2020	2021	2022	2023
YaIM o'sishi (%)	1.9	7.4	5.7	6.0
Investitsiyalar (YaIMga nisbatan)	25.2%	27.5%	29.1%	30.3%
Ishsizlik darajasi (%)	10.5	9.6	8.9	8.1
Ta'lim xarajatlari (% YaIM)	5.1	5.4	5.6	5.7

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Jahon banki

Iqtisodiy o'sish – bu ko'p omilli murakkab jarayon bo'lib, unda moddiy va nomoddiy resurslar uyg'unlashgan holda ta'sir qiladi. Kapital, mehnat, texnologiya, institutsiyalar va ta'lim o'rtasidagi uzviy aloqalar iqtisodiy rivojlanish barqarorligini ta'minlaydi. O'zbekiston sharoitida iqtisodiy o'sishni jadallashtirish uchun innovatsiyalarni rag'batlantirish, ta'lim sifatini oshirish va investorlar uchun qulay muhit yaratish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qudratova, G. M. (2025). TEXNOLOGIK PARKLARNING MINTAQA INNOVATSION RIVOJLANISHINI TA'MINLASHDAGI AHAMIYATI. *YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(8), 170-178.
2. Sodiqova, N. (2025). IQTISODIYOT FANLARINI O'QITISHDA TALABALAR TEXNIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING AMALDAGI HOLATI VA TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI. " ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ" *международный научно-методический журнал*, 2(19).
3. Bahodirovich, K. B. (2025, April). STRUCTURE OF THE CASH FLOWS STATEMENT. In *CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY* (Vol. 1, No. 1, pp. 325-330).
4. Алимова, Ш. А. (2025). УСТОЙЧИВЫЕ ЦЕПОЧКИ ПОСТАВОК: ОТ ТРЕНДА К НЕОБХОДИМОСТИ РАСШИРЕННАЯ ВЕРСИЯ. *Modern Science and Research*, 4(5), 76-81.
5. Toshov, M. H. (2025). SANOAT KORXONALARIDA MEHNATGA HAQ TO'LASH TIZIMINI BOSHQARISH. *Modern Science and Research*, 4(4).

6. Azimov, B. (2025). METHODS AND MODELS FOR ASSESSING THE SOCIO-ECONOMIC EFFICIENCY OF REGIONAL INNOVATION INFRASTRUCTURE. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(3), 685-691.
7. Ikromov, E. I., & Safarova, J. (2025). O'ZBEKISTONDA YASHIL TADBIRKORLIKNI HUDUDLARDA RIVOJLANTIRISHI ISTIQBOLLARI. *Modern Science and Research*, 4(4), 421-428.
8. Raxmonqulova, N. O. (2025). DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY ON A GLOBAL SCALE AND THE EXPERIENCE OF COUNTRIES. *SHOKH LIBRARY*.
9. Shadiyev, A. X. (2025). MINTAQANING IJTIMOYIY-IQTISODIY RIVOJLANISHINI BOSHQARISH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH. *STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS*, 1(7), 145-150.
10. Naimova, N. (2025). THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON MODERN ECONOMIC PROFESSIONS. *Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations*, 1(2), 153-155.
11. Bazarova, M. (2025). FEATURES OF ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF INNOVATION RISK MANAGEMENT OF AN EDUCATIONAL ORGANIZATION IN THE PROCESS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF ACTIVITIES. *Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations*, 1(2), 161-164.
12. Jumayeva, Z. (2025). THE ROLE OF MICROECONOMIC ANALYSIS IN ENHANCING ECONOMIC EFFICIENCY THROUGH MARKET EQUILIBRIUM ANALYSIS. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(3), 634-637.
13. Bobojonova, M. (2025). GREEN ENTREPRENEURSHIP IN UZBEKISTAN AND ITS OPPORTUNITIES. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(3), 592-595.
14. Jumayeva, Z. (2025). THE FORMATION OF THE GREEN ECONOMY CONCEPT, STAGES OF DEVELOPMENT AND ITS RELEVANCE. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(3), 262-266.
15. Ibragimov, A. (2025). TAX POLICY AND IMPACT ON ECONOMIC DEVELOPMENT. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(3), 259-261.
16. Djurayeva, M. (2025). ISSUES OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(3), 596-598.

17. Umarova, H. (2025). RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA KORXONA RISKLARINI BOSHQARISH VA BAHOLASH AMALIYOTI TAHLILI. *Modern Science and Research*, 4(5), 158-161.
18. Aslanova, D. (2025). CHALLENGES OF IMPLEMENTING MODERN MANAGEMENT PRINCIPLES IN THE TOURISM INDUSTRY. *Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations*, 1(2), 119-121.
19. Rajabova, D. (2025). SPECIFIC FEATURES AND FACTORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE INNOVATIVE ENVIRONMENT IN INDUSTRIAL ENTERPRISES. *Journal of Applied Science and Social Science*, 1(2), 474-479.
20. Игамова, Ш. 3. (2024). МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННОГО развития ПРЕДПРИЯТИЙ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ. *Gospodarka i Innowacje.*, 43, 335-340.
21. Akramova, O. (2025). FOREIGN COUNTRIES IN EXPERIENCE INVESTMENT ATTRACTIVENESS INCREASE MECHANISMS AND UZBEKISTAN IN PRACTICE USE OPPORTUNITIES. *Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations*, 1(1), 395-398.
22. Jumayev, B. (2025). BIG DATA: CUSTOMER CREDIT ANALYSIS USING DIGITAL BANKING DATABASE. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(2), 1056-1059.
23. Gafarova, D. (2025). INNOVATION POLICY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS. *Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations*, 1(2), 165-167.
24. Raximova, L. (2025). DIRECTIONS AND PRIORITY FEATURES OF THE TRANSITION TO THE "GREEN ECONOMY". *Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations*, 1(2), 156-160.